

**ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ**

SAYI : 4

YIL : 1990

**ABDULLAH B. VEHB EL-KUREŞİ VE «KİTÂBU'L-KADER»
İSİMLİ ESERİ ÜZERİNE KISA BİR DEĞERLENDİRME**

Yrd. Doç. Dr. Abdurrahim GÜZEL*

Hicrî ikinci yüzyıl müelliflerinden olan Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kureşî el-Mısri (125/742 - 43) yılı Zilkaade ayında Mısır'da doğmuştur. Hadis ve fıkıh ilimlerinde kendisini göstermiştir.

Rivayete göre, önceleri ibadet ve taatla meşgul olan Kureşî, bazı konularda şüphe ve tereddüde düşmesi sonucunda —ki, bu şüphelerden birisi, Hz. İsa'nın nasıl yaratılmış olduğudur— onyediyâşında ilme karşı merak sarar ve ilim talebine başlar. Bu amaçla da Mekke ve Medine'ye gider. Gece ve gündüz ilimle meşgul olur. Kısa sürede çevresinin dikkatini çeker ve takdirlerini kazanır. İmam-ı Malik O'nun için «O alemin imamı idi» demektedir.

Kureşî'nin vefat tarihi hakkında bir takım ihtilaflar olmakla beraber yaygın olan kanaata göre O, (197/812 - 13) yılı Şaban ayında Pazar günü vefat etmiştir (1).

Kureşî'nin on iki kadar eseri olduğu bilinmektedir ki, bunların ağırlığını Hadis ilmiyle ilgili eserler teşkil etmektedir. Bunlar :

1. Muvattau'l-Kebîr
2. Muvattau's-Sağîr
3. Ehvâlu Yevmi'l-Kıyâme
4. Lâ Hâmmun ve Lâ Safer
5. el-Megâzî
6. er-Ridde
7. el-Bey'a
8. el-Menâsik
9. el-Câmi'ul-Kebîr (Kahire'de Fransız Enstitüsü tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir.)

(*) Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

10. Tefsîru Garibu'l-Muvatta'
11. Kitâbu'l-Kader
12. İmam-ı Malik'den işittiği otuz kader makale.

Bizim burada üzerinde durmaya çalışacağımız Kureşî'nin «Kitâbu'l-Kader ve mâ verade fî zâlike min'el-âsâr» isimli eserini Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Öğretim üyelerinden Dr. Abdulaziz Abdurrahman Muhammed el-Esîm, tahkik edip müellif ve eser üzerinde bazı çalışmalarda bulunmuş ve eserdeki hadisleri de tahrîc etmiştir. Meydana getirilen bu çalışma 1986 yılında Mekke'de Sultan Yayınevi tarafından 200 sahifelik küçük boy olarak basılmıştır.

Abdullah b. Vehb el-Kureşî'nin bu eseri her ne kadar ismin-den onun bir Kelam eseri olabileceği kanaatını uyandırmış olsa da, onun klasik Kelam eserleriyle fazla bir yakınlığı mevcut değildir. Söz konusu eser kader ile ilgili 26 hadis ve haberin bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir. Herhangi bir açıklama ve yorum yapılmadan sadece hadisler sıralanmıştır. Dolayısıyla eser devrinin te'lif özelliğini göstermektedir.

Eserde sıralanan hadisler özellikle Kaderiyye'ye reddiye mahiyetindeki hadislerdir. Nitekim aynı devirde bu amaçla yazılan diğer bir takım eserler «Kitâbu'r-Redd 'ale'l-Kaderiyye» ismini taşımaktadır (2). Yine aynı dönemde Kaderiyye'ye karşı görüşte telakki edilen Cehmiyye'ye reddiye mahiyetinde de bir hayli eserler kaleme alındığı bilinen bir husustur.

Biz burada daha fazla sözü uzatmadan öncelikle, Kureşî'nin eserinde sıraladığı hadislerin tercümelerini vermek istiyoruz (3). Daha sonra bu hadislerin gerek sıhhat dereceleri ve gerekse muhteva bakımından tahlilini de ele almaya çalışacağız. Hadislerin tercümelerini verirken eserin tahkikini yapan ve hadislerini tahrîc eden Dr. Esîm'in çalışmasında verdiği bilgilere dayanarak hadisler hakkındaki bilgileri dipnotlarda göstermek istedik. Muhakkık bu konuda büyük bir gayret sarfederek hadislerin hem kaynaklarını tesbit etmiş, hem de hadis ravileri hakkında geniş bilgiler vermiştir (4).

Şimdi hadis ve haberlerin tercümelerine geçelim :

1. Ebû Hüreyre'den;

Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur : Hiz. Adem ve Hiz. Musa

Yüce Allah'ın huzurunda karşılıklı olarak tartışıyorlardı. Hz. Musa Hz. Adem'e şöyle dedi : «Sen Yüce Allah'ın bizzat kendi eliyle yaratmış olduğu Adamsin ki, sana kendi ruhundan üfledi, melekleri sana secde ettirdi, seni cennetinde bulundurdu, sonra senin hatan sebebiyle, insanlar yeryüzüne indirildi.» Bunun üzerine Hz. Adem şöyle cevap verdi : «Sen de Yüce Allah'ın risaletle ve kendisiyle konuşmakla seçtiği, şereflendirdiği Musa'sın ki, sana her şeyin içinde açıklandığı sayfaları (kitabı) verdi, seni kendisine yakın kıldı. Sen, Tevrat'ın ben yaratılmadan kaç yıl önce yazıldığını biliyor musun ?» Hz. Musa : «Kırk yıl önce» dedi. Hz. Adem : «Sen Tevrat'ta «ve asâ âdemu rabbehû feğavâ» (5) (Adem Rabbine âsi olup şaşırdı) (6) sözünü gördün mü ?» dedi. Hz. Musa «Evet» dedi. Bunun üzerine de Hz. Adem «Ben yaratılmadan kırk yıl önce Yüce Allah'ın benim için yazdığı, takdir ettiği şeyi yapmamdan dolayı mı beni suçluyorsun ?» dedi.

Hz. Peygamber bu anlattıklarının sonunda, «Hz. Adem, Hz. Musa'ya galip geldi» buyurdu (7).

2. Ebû Hüreyre'den;

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur :

Yüce Allah, Hz. Adem'i yarattığında, O'nun sırtını sıvazladı. Bunun üzerine O'nun sırtından kıyamete kadar türeyecek olan bütün nesli ortaya çıktı ve onları Adem'e gösterdi, arzetti. Onların herbirisinin alnında birer nur gördü, onlardan birisinde ise bir parıltı gördü ve şaşırdı. Rabbine sordu :

- Ya Rabbi bu kimdir ?
- Bu senin oğullarından birisidir ve ismi Davud'dur.
- O'nun ömrü ne kadardır Ya Rabbi ?
- Altmış sene
- Benim ömrümden kırk sene O'nun ömrüne ilave edilmesini istiyorum.
- Bu isteğin yazılacak, mühürlenecek ve değiştirilmeyecektir.

Hz. Adem'in Hz. Davud'a hibe ettiği kırk yıl dışındaki ömrü tükenince, ölüm meleği Hz. Adem'e geldi. Hz. Adem O'na : «Henüz kırk yıl ömrüm var» dedi. Ölüm meleği de O'na cevaben : «Sen o süreyi oğlun Davud'a vermedin mi ?» dedi.

Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle devam etti :

Adem de inkar etti, O'nun zürriyeti de inkar etti. O da hata etti, zürriyeti de hata etti. O da unuttu, zürriyeti de unuttu. Hz.

Adem, zürriyeti arasında kuvvetli ve zayıf, zengin ve fakir, sıhhatli ve hastalıklılar gördü ve şöyle dedi : «Ya Rabbi, onların hepsini eşit kılsan» dedi. Yüce Allah buna karşılık «Onların kendi durumlarına şükretmelerini istedim» buyurdu (8).

3. Hz. Ömer'e «Kıyamet gününde, «Biz bundan habersizdik» demeyesiniz diye Rabbin Adem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini aldı ve onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki : «Ben sizin Rabbiniz değil miyim ? (Onlar da), «Evet (Rabbimiz olduğuna) şahit olduk» dediler» (9)mealindeki âyetten soruldu. O da şöyle dedi : Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu işittim :

«Yüce Allah, Adem'i yarattı, sırtını sağ eliyle sıvazladı ve ondan bir kısım zürriyetini meydana getirdi. Şöyle buyurdu : «Bunları cennet için yarattığım gibi, cennet ehlinin yapacağı amelleri de bunlarla birlikte yarattım.» Daha sonra Adem'in sırtını tekrar sıvazladı ve bir kısım zürriyetini meydana getirdi ve şöyle buyurdu : «Bunları da cehennem için yarattığım gibi, cehennem ehlinin yapacağı amelleri de bunlarla birlikte yarattım.»

Hz. Peygamberin bu sözü üzerine bir adam; «Ya Rasûlallah o zaman ameller niye yapılır ?» diye sordu. Hz. Peygamber şöyle cevap verdi : «Yüce Allah bir kulu cennetlik olarak yarattığında ona cennet ehlinin amellerini yaptırır, bunu ister. O da bu ameller üzere ölür ve cennete girer. Bir kulu da cehennemlik olarak yarattığında, ona cehennem ehlinin amellerini yaptırır, bunu ister. O da bu ameller üzere ölür ve cehenneme girer» (10).

4. Hz. Peygamber, elinde iki kitap olduğu halde yanımıza geldi ve şöyle buyurdu :

— Bunun ne olduğunu biliyor musunuz ?

— Hayır bilmiyoruz Ey Allah'ın Rasûlü, ancak sen bildirirsen bilebiliriz.

— Bu, alemlerin Rabbından bir kitaptır ki, onda cennet ehlinin onları babalarının, kabilelerinin isimleri eksiksiz olarak yazılıdır. Onlara herhangi bir ilave olamayacağı gibi, onlardan herhangi birisi de kesinlikle eksilmez. Bu da, cehennem ehlinin kendilerinin, babalarının, kabilelerinin isimlerinin hiçbir eksiksiz olarak yazılı olduğu kitaptır. Onlarda da herhangi bir ilave ve eksilme söz konusu olamaz.

Bunun üzerine sahabeden birisi sordu :

— Eğer bütün işler tamamlandı ise, o halde amel yapmak niye ? Hz. Peygamber şöyle cevap verdi :

— Onlar o fiilleri yaptılar ve sonucuna yaklaştılar. Cennetlik olan, cennet ehlinin fiilleri ile mühürlenir, ne amel yaparsa yapsın sonuç değişmez. Rabbiniz, böylece kitapta her şeyi belirterek, o işi bitirdi.»

Daha sonra Hz. Peygamber şöyle devam etti :

«Böylece Rabbiniz, yaratılış ile ilgili herşeyi bitirmiş oldu» sonra şu âyeti okudu : «Onların bir kısmı cennette, bir kısmı ise ateştedir» (11). Sonunda da «Ameller sonucuna göredir» buyurdu (12).

5. Abdullah b. Vehb'den;

Hac için Medine'ye gelmiştim. Saîd b. Müseyyeb ile karşılaştım ve O'na dedim ki : «Ey Ebû Muhammed, azl konusunda neler biliyorsun ?» O da dedi ki : «Eğer istiyorsan sana bu konuda öz bir şey söyleyeyim : Yüce Allah, Ademi yarattığında, O'na öyle bir şey gösterdi ki, onu yaratılmışlardan hiç kimse görmedi. O'na kıyamete kadar mevcut olacak bütün canlıları, her şeyi o anda bir arada gösterdi. Her kim, onlar eksilir veya artar derse o yalan söylemiştir. Benim yetmiş çocuğum bile olsa hiç düşünmem» (13).

6. Ebû Hüreyre'den;

Hz. Peygambere geldim ve dedim ki; «Ya Rasûlallah, ben genç bir adamım ve nefsimi mağlup olarak zina fiilini işlemekten korkuyorum. Evlenecek bir kadın da bulamıyorum. Bana izin ver de hadım olayım» Hz. Peygamber cevap vermeyip sustu. Ben bu sözümü üç defa tekrar ettim. Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurdular : «Ey Ebû Hüreyre, senin yapacağın şeyler yazıldı ve kalem kurudu. Bu duruma göre, ister hadım ol, istersen bu işi terket» (14).

7. Abdullah b. Amr b. As'dan;

Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu işittim :

«Yüce Allah, yaratılmışların tamamının kaderini daha semâlar ve arz yaratılmadan elli sene önce yarattı» daha sonra şöyle devam etti : «Arş henüz suyun üzerindeydi» (15).

8. Hz. Ömer, Hz. Peygambere Bedir'den dolayı ahiretteki durumunu veya buna benzer bir şey sordu. Hz. Peygamber de «Her şey, Yüce Allah'ın yazdığı, takdir ettiği üzere kolaylaştırılır» buyurdular (16).

9. Abdurrahman b. Amr el-Evzâî'den;

Hiz. Ömer Şam'a gitmek üzereyken Câbiye denilen yerde bir konuşma yaptı. (O yerin ileri gelenlerinden) Câselik de orada bulunuyordu. Hiz. Ömer konuşmasında «Allah bir kimseyi yoldan sapıtırsa, onu hiç kimse hidayete eristiremez» dedi. Bunun üzerine Câselik, «Allah hiç bir kimseyi yoldan sapıtmaz» dedi. Hiz. Ömer O'nun ne dediğini sordu, ne dediğini naklettiler. Hiz. Ömer de : «Ey Allah'ın düşmanı yalan söyledin. Yüce Allah seni yarattı. O eğer isterse seni yoldan çıkarır, sonra öylece öldürür ve cehenneme sokar. Allah'a andolsunki, verilmiş bir sözüm olmasaydı senin boynunu vurdururdum. Yüce Allah Ademi yarattığında O'nun zürriyetini ele aldı ve cennet ehli ile onların yapacakları amelleri, cehennem ehli ile onların yapacakları amelleri yazdı. Böylece onların arasını ayırmış oldu. O ikisinden hiç birisi bu kaderlerinin dışında hareket edemezler» (17).

10. Abdullah b. Amr b. As'dan;

O şöyle dedi : «Her kim, Allah'ın dışında hüküm veren, rızık veren, kendi nefsi için zarar veya fayda vermeye, öldürmeye, hayat vermeye, yeniden dirilmeye malik olan birisi olduğuna inanırsa, Allah onun delilini iptal eder, dilini yakar, namazı ve orucu boşa gitmiş olur, kendi delilleri kendini alteder ve yüzü üzere ateşe atılır.» Daha sonra şöyle devam etti : «Yüce Allah mahlukatı yaratıp onlardan söz aldığı anda arş henüz suyun üzerindeydi.» (18)

11. Ubâde b. Samet, ölmek üzere iken şöyle dedi : Bana öğlumu çağırınız, belki şu anda ona Hiz. Peygamber'den işittiğim şu sözü verebilirim. Hiz. Peygamberin şöyle söylediğini işittim : «Yüce Allah, ilk önce kalemı yarattı ve ona «Yaz» dedi. Kalem «Ne yazayım Yâ Rabbi» dedi. Yüce Allah da «Kaderi» dedi. Hiz. Peygamber daha sonra şöyle devam etti : »Her kim hayır ve şer konusunda kadere inanmazsa Yüce Allah onu cehennemde yakar.» (19).

12. İbn-i Abbas'dan;

Bir gün Hiz. Peygamberin devesinin arkasına binmiştim. Beni eliyle tam arkasına oturttu. Bana dedi ki; «Ey çocuk, ben sana fayda verecek bir takım sözler öğreteyim mi ? «Sen Allah'ın hakkını koru ki, O da seni korusun. Sen Allah'ın hakkını korursan, onu önünde bulursun. Bir yardım isteyeceksen de O'ndan iste. Kâlemler kurudu ve şahifeler kaldırıldı. Muhammed'in nefsi, elinde olan Allah'a yemin olsun ki, bütün ümmet sana fayda vermek

için çalışsalar, Allah'ın takdir ettiğinin dışında sana hiç bir faydaları dokunamaz. Yine bütün ümmet sana zarar vermek için çalışsalar, Allah'ın yazdığının dışında sana hiç bir zararları dokunamaz» (20).

13. Abdullah b. Amr b. As'dan;

«Nutfe rahimde kırk gününü tamamladığında, ona bir melek gelir, onu alır ve Yüce Allah'ın huzuruna çıkarır ve «Buyur yarat Yâ Rabbi» der. Yüce Allah da onunla ilgili her şeyi dilediği şekilde takdir eder. Sonra geri meleğe iade eder. Melek sorar «Ya Rabbi düşük mü olacak yoksa gününü tamamlayacak mı?» Bu husus kendisine açıklanır. Sonra «Ya Rabbi, tek mi yoksa ikiz mi olacak?» der. Bu husus ta kendisine açıklanır. Sana «Ya Rabbi erkek mi kadın mı olacak?» der. O da açıklanır. Sonra «Ya Rabbi, noksan ömürlü mü, yoksa tam ömürlü mü olacak?» der. O da açıklanır. Sonra «Ya Rabbi, cennetlik mi yoksa cehennemlik mi olacak?» der. O da açıklanır. Sonra «Ya Rabbi rızkını yaratılışıyla beraber yazayım mı?» der. Böylece bütün bu hususlar takdir edilir. Muhammed'in nefsi, elinde olan Allah'a yemin olsun ki, kişi ancak o gün takdir olunan şeylere nail olur. Rızkını yeyip bitirince ömrü sona erer» (21).

14. Abdullah b. Zübeyr, bir hutbesinde şöyle demiştir :
«Yüce Allah hidayete erdiren ve yoldan sapıttandır» (22).

15. Ebu Hureyreden ;

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur :

«Bir kul yetmiş sene cehennemlik amel işler, sonra onun ömrü cennetlik amellerle son bulur. Yine bir kul yetmiş sene cennetlik amel işler, sonra onun ömrü cehennemlik amellerle son bulur» (23).

16. Atâ b. Ebî Rabah'ın şöyle dediği rivayet olundu :

«Tevrat'ta şöyle yazılıdır : «Ben, benden başka ilah olmayan Allah'ım. Hayrı ve şerri takdir ettim. Kendisi hakkında hayır takdir olanlara ne mutlu. Kendisi hakkında şer takdir olanlara da ne yazık» (24).

17. Bir adam dedi ki : «Ya Rasûlallah, Allah benim cehennemlik olacağımı takdir ediyor, sonra da bana azab ediyor öyle mi?» Hz. Peygamber de «Evet» dedi (25).

Şimdi de eserde zikredilen hadis ve haberlerin sıhhat dereceleri ile gerek haberlerin ve gerekse eserin genel muhtevası üzerindeki yorumlara geçelim.

Kureşî'nin bu eserinde sıralanan hadis ve haberleri yapıları yönüyle ele aldığımızda, bunların yirmi tanesinin hadis, altı tanesinin ise haber olduğunu görmekteyiz. Önce bunlardan haberleri incelemek istiyoruz.

Rivayet edilen altı haberden sadece birisinin senedi muttasıl olup, ravileri sikadır ve haber sahih hüviyetindedir. Bu da anlam itibariyle pek fazla çelişki ifade etmemektedir (26). Geriye kalan beş haber ise, ilgili dipnotlarda da görüldüğü üzere, hadis ve haberleri tahric eden tarafından, metruk ve merdud olarak, dolayısıyla zayıf haber olarak tesbit edilmiştir. Zaten bunların anlam itibariyle de sahih haber olması mümkün gözükmemektedir. Kaldı ki, böyle önemli bir itikadi konuda âhad haber hüviyetindeki merfû hadislerin delil olarak alınması tartışma konusu olurken, bu tür haberlerle istidlâl edilmesi uzak bir ihtimal olarak düşünülmelidir.

Sıralanan hadiseler gelince; bunları da sıhhat dereceleri itibariyle bir ayırıma tabi tuttuğumuzda, bunlardan da sadece ikisi hakkında sahih hükmü verilebildiğini müşahade etmekteyiz. Ancak, bunların da değişik rivayet zincirlerinde bazı tereddütlerin söz konusu olduğu, eserin hadislerini tahric eden Dr. Esîm tarafından belirtilmiş ve bu konuda geniş açıklamalar yapılmıştır. Geriye kalan onsekiz hadis ise; dördü hasen, biri mürsel, biri munkatı', ikisi garib, dördü zayıf olarak ele alınıp, altısı hakkında ise, şüphe söz konusu olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla hasenleri de, sahih hadislere ilave edersek, sadece altı hadis sağlam olarak ele alınabilecektir ki, onların da bazı rivayet zincirlerindeki raviler hakkında bazı tereddütlerin olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Geriye kalan ondört hadis için ise fazla bir şey söylemeye gerek olmadığını düşünüyoruz. Zira onlar hem sıhhat dereceleri hem de anlamları itibariyle kader konusunda tek başına delil olabilecek durumda değildirler.

Hadis ve haberler üzerindeki bu şekli hususların tesbitinden sonra önce müellifin eseri, daha sonra da rivayetlerin muhtevaları üzerinde de şu bir kaç noktaya değinmek istiyoruz.

İlk dönem eserlerine ve özellikle İslam âleminde fikrî cereyanların yeni yeni hareketlenip, farklı fikir ve görüşlerin taraftar bulmaya başladığı dönemlere dikkatle bakıldığında belli bir grubu hedef alan eserlerin fazlaca yazıldığını görmek mümkündür. Genellikle kısa risaleler şeklindeki bu eserler, belli bir grubu destekleyici ve tenkit edici hadis ve haberlerin derlenmesi, bir araya toplanmasıyla vücûda getirilmiştir. Bilindiği üzere hicrî ikinci ve üçüncü yüzyılda İslâm âleminde Cebriyye ve Kaderiyye kader konusunda iki ayrı görüşü temsil etmektedirler. Buna bağlı olarak o dönemlerde bu iki ekolü tenkit etmek amacıyla reddiye mahiyetinde bir çok eser kaleme alınmıştır. Yazımızın başında da belirttiğimiz gibi aynı dönemde Kaderiyye'ye reddiye amacıyla sekiz ayrı eser yazılmıştır (27). Buna mukabil olarak da yine aynı dönemde Cebriyye'yi reddiye amacıyla bir çok esere rastlamaktayız. Meşhur hadisci Buhârî'nin (256/869 - 70) «Halku Efâli İbâd ve'r-Reddi 'ale'l-Cehmiyye» isimli eseri Cebriyye'ye reddiye olarak yazılan eserlere örnek olarak ele alınabilir. Dolayısıyla Vehb b. Müslim Kureşî'nin «Kitâbu'l-Kader» isimli bu eserini de aynı kategoride bir eser olarak ele almak mümkündür.

Öte yandan Kureşî'nin derleme niteliğindeki bu eseri, her ne kadar ismine bakıldığında, kelâmî bir meseleyi inceleyen kelâm eseri olduğu kanaatını uyandırmış olsa da, bunu bir kelâmî eser olarak görmek mümkün değildir. Bir defa eserde hadis ve haberler hakkında herhangi bir yorum ve açıklamada bulunulmamaktadır. Hadis ve haberlerin seçilmesinde de sadece Kaderiyye'ye reddiye mahiyetindekilerin seçilmesi bir yana, bu rivayetlerin zayıflık ve kuvvetliliğine de bakılmamıştır. Yapılan tahrîc sonunda bu hususlar açıkça ortaya çıkmıştır. Kaldı ki, eserin ele aldığı konu sıradan bir konu olmayıp, gerek o dönemde ve gerekse günümüze kadar İslâm âleminde daima canlılık ve güncelliğini koruyan kader meselesidir. Madem ki eser böyle önemli bir konuyu ele alıyor. O halde herhangi bir yoruma gidilmese bile kaderle ilgili rivayet edilen her iki türdeki hadis ve haberler sıralanmalı, dolayısıyla okuyucuya en azından meselenin her iki boyutunu düşünme ortamı sağlanmalıydı. Eserde böyle bir durum gözlenmediğine göre, esere verilen isim «Kitâbu'l-Kader» değil de bu sahada diğer eser yazarların yaptığı gibi, eser «Kitâbu'r-Redd 'ale'l-Kaderiyye» ismini taşımış olsaydı o zaman eserin ismiyle muhtevası arasında bir uygunluk meydana gelirdi. Zira eser bir konunun işlenmesini ele alacak şekilde isim almakta fakat eserde sadece belli bir ekol tenkit edilmektedir.

Bu arada hadislerdeki muhteva ile ilgili bir kaç noktaya daha değinerek sözlerimizi tamamlamak istiyoruz.

İslâm kültüründe bu eserde sıralanan rivayetlere benzer haberlere sık sık rastlamak mümkündür. Bu haberler sahih olsun veya olmasın, yerleşmiş bir anlayış olarak mevcuttur. Bunu zaman zaman müşahade ediyoruz. Bu tür haberlere baktığımızda Hz. Adem ile Hz. Musa karşılıklı konuşturuluyor. Neslin türemesi bir takım izahlarla ifade ediliyor ve Hz. Adem'in sırtının sıvazlanmasıyla tırtıl taneleri gibi zürriyetin meydana geldiği belirtiliyor. Türeyen nesilden Yüce Allah'ın bir avuç alıp, bu cennetliktir, bir avuç daha alıp bu cehennemliktir, dediği haber veriliyor. Yine aynı şekilde ilk önce kalem yaratılıyor ve olup bitecek her şeyi yazıyor, böylece defter dürülüp, kalem kuruyor.

Diyelim ki, bu haberler sahihtir. Bunları nasıl anlayacağız? Haberin senedi muttasıl, ravileri sika ve dolayısıyla haber sahih diye, bunu olduğu gibi alıp, bir vakıa olarak mı kabul edeceğiz? Şayet bunları bir vakıa olarak ele alır öyle kabul edersek, bu durumda Müşebbihe ve Mücessime'yi haklı çıkarmış olmaz mıyız? Dolayısıyla böyle bir durumda içinden çok zor çıkabilecek bir problemle karşı karşıya gelmiş, daha doğrusu bu problemi kendimiz ortaya çıkarmış oluruz.

Bu durumda bu tür rivayetleri belli bir tebliği vermek için temsili ve mecâzî ifadeler olarak anlamak belki en uygun yol olacaktır. Bir tablo çizmiş ve o günün bilim ve kültür seviyesi göz önünde bulundurularak söylenmek ve verilmek istenen şey anlatılmaya çalışılmıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse, bu tür rivayetleri anlamaya çalışırken, o günün bilim ve kültür seviyesi gözardı edilmemelidir diye düşünüyoruz. Herhangi bir meseleyi o günün kozmoloji ve biyoloji anlayışıyla, bugünün insanına vakıa derecesinde aktarmak nasıl problem teşkil ediyorsa, bugünün bilimsel anlayışıyla o günün insanına tebliğ ulaştırılamayacağı da dikkate alınması gereken bir husustur. Kısacası, hadis ve haberlerin hangi topluma ve hangi şartlarda söylendiği büyük önem arz etmektedir. Bu tür haberlerin ilk planda şekli olarak muhatabının o günün insanı olduğu unutulmamalıdır. Öyleyse bunların o günün ilmi yaklaşımıyla uyuşması, tebliğin özelliği bakımından belki de kaçınılmaz bir durum olarak ele alınabilir. O günün insanına bugünkü bilimsel izahları yapmak anlaşılamayan bir şeyi söylemek olurdu ki, bu durum verilmek istenen mesajı farklı an-

lamaya yol açabilirdi. Dolayısıyla çizilen tablo ve örneklemelerin pek fazla dikkate alınmayarak, asıl verilmek istenen mesajın ön plana çıkarılması belki en uygun yol olacaktır. Aya gitme olayındaki, hadisenin ortaya ilk çıktığı zaman görülen farklı çevrelerin tepkisi buna bir başka açıdan örnek olarak ele alınabilir. O gün büyük bir tepkiyle karşılanan bu olay, bugün normal bir hadise olarak telakki edilmektedir. Zira, uzay hakkındaki bilginiz, bugün artık güneş sistemini de aşarak, galaksi ve galaksilerden söz edilir hale gelmiştir.

Son olarak meselenin bir başka yönüne daha dikkati çekmek istiyoruz. Dikkat edilecek olursa, rivayetlerde genel olarak Yüce Allah'ın dışında herhangi bir güç tanımama ve O'nu yegane hakim olarak görme fikri ön planda ele alınmaktadır. Bu noktada işin esasında herhangi bir farklı kanaat söz konusu değildir. Zira, İslâm'ın getirdiği temel prensip ve değişmeyen akide burada noktalananmaktadır. Kur'an ilk olarak bunu getirmiş ve sık sık da aynı konuyu gündemde tutmuştur. Zira Tevhid dini olan İslam'ın özünde bu kaide yatmaktadır.

Bu ön tesbitten sonra, söz konusu eserdeki rivayetlere bu açıdan tekrar baktığımızda, özellikle rivayet zincirlerinde şüphe söz konusu olan haberlerde bunun aşırılığa kaçtığı gözlenmektedir. Yüce Allah'ı yegane hakim olarak görme fikri işlenirken, farkında olarak veya olmayarak kuldan iradeyi tamamen kaldırmak gibi bir durum müşahade edilmektedir. Her şeyi Yüce Allah müessir anlamda takdir etmiş, hazırlayıp ortaya koymuş, cennetlik ve cehennemlik olanları ve işleyecekleri fiilleri belirlemiş, kul ise kurulmuş bir saat gibi bu fiilleri yeri ve sırası geldikçe icrâ etmektedir. Öyleyse bu durumda kulun durumu ve konumu ne olacaktır? Kul sadece iradesiz olarak fiilleri işleyen midir? Kuldaki irade ve dolayısıyla bunun sonucu olan mükafat ve ceza nasıl anlaşılabacaktır?

İşte bu noktada bir ifrat ve tefrit durumu söz konusu olmaktadır. Putperestliği veya bir başka ifadeyle Seneviyye'yi reddetme temayülü gösterirken insanı tamamen âtil duruma düşürüp, Cebriyye'nin kabul ettiği anlayış, yani insanı rüzgâr önündeki bir tüy gibi görme anlayışı ortaya çıkmaktadır. Böyle bir anlayışın ise insan üzerinde, dolayısıyla toplum düzeni açısından doğuracağı sakıncalar zor anlaşılır cinsten değildir. Böyle bir durumda

insanlarda bir sorumsuzluk ve kendine güvensizlik söz konusu olacaktır ki, bu toplum açısından hiç de hoş olmayan bir durumdur.

Öyleyse İslam literatüründe görülen her iki türden yani cebri ve kaderi görüşleri destekleyen haber ve rivayetleri tek olarak ele almamak, bunları cem ve te'lif kaidesi gereği bir arada mütalaa edip, öylece anlamaya çalışmalıdır. Yaratma noktasında insanın belli ölçülerde payı olduğunu kabul etmekten kaçınırken, ondan irade tamamen kaldırılmamalıdır. Her iki türden rivayetleri daha önce de sözü geçtiği üzere belli ölçüler içerisinde kendi zamanının ilmi anlayışı ve kültür yapısını da göz önünde bulundurarak mukayeseli bir şekilde anlamaya çalışmanın meseleye daha makul bir anlayış getireceği kanaatındayız. Zira bu ölçü bir çok şey için geçerli sayılmaktadır. Daima meselelerin tek yönünü değil, bir çok boyutunu düşünerek bir karara varmanın en sağlıklı bir tutum olduğu genel kabul gören bir yaklaşım tarzıdır.

D İ P N O T L A R

- (1) Müellif hakkında geniş bilgi için bkz. :Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, 9/223; Vefeyâtü'l-A'yân, 3/36; Tabakâtü'l-Kübrâ, 7/518; Mîzânu'l-İ'tidâl, 2/521; Şezerâtu'z-Zeheb, 1/347; Tehzibu't-Tehzib, 6/71.
- (2) Bu amaçla yazılmış diğer bir kaç eseri de şöyle sıralamak mümkündür :
 - a) Ebû Hanife, Kitâbu'r-Redd 'ale'l-Kaderiyye
 - b) İbrahim b. İshak el-İbâdî, Kitâbu'r-Redd 'ale'l-Kaderiyye
 - c) Hasan b. Muhammed b. Ali b. Ebi Talib, Kitâbu'r-Redd 'ale'l-Kaderiyye
 - d) Yemân b. Rebâb, Kitâbu'r-Redd 'ale'l-Mu'tezile fi'l-Kader
 - e) Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'as, Kitâbu'l-Kader
 - f) Feryâbî, Kitâbu'l-Kader (Bu eser içinde dörtüye yakın hadis ve haber mevcut olup, eserin İspanya'da bir nüshası bulunmaktadır.)
- (3) Eserde sıralanan hadis ve haberlerin bazıları birbirine benzemektedir. Bu itibarla benzer rivayetlerin hepsini buraya almayıp, farklı olanlarını tercüme etmeyi tercih ettik. Dolayısıyla bu tercüme kısmında 26 rivayet değil sadece 17 rivayetin tercümesi görülecektir.
- (4) Tercüme edilen her hadis ve haberin tercümesinden sonra ilgili dipnotta, Muhakkikin verdiği bilgilere dayanarak, o rivayetin sıhhat derecesiyle ilgili kısa bilgiler verilmeye çalışılacaktır.
- (5) 20/Tâha/121
- (6) Âyetin tamamının tercümesi şöyledir : «Bunun üzerine ondan yediler. Böylece kendilerine kötü yerleri göründü. Üstlerini Cennet yapırağı ile örtmeye çalıştılar. (Bu sûretle) Âdem Rabbine âsî olup, şaşırdı.»
- (7) Hadis için «Sahîhu'n-Lizâtihi» kaydı bulunmaktadır. Ancak, diğer bir kısım rivayet zincirlerinde bazı tereddütler söz konusudur. Fakat hadis, verilen bilgilere göre hasenden daha aşağı derecede değildir.
- (8) Hadisin senedi muttasıldır. Ravileri sikadır. Ancak, rivayet zincirinde bulunan Hişâm b. Sa'd için doğru sözlüdür, fakat vehm sahibidir, denilmektedir. Bir başka rivayet zincirinde bulunan Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem için de zayıf hükmü verilmektedir. Ayrıca hadis için garibdir diyenler olduğu gibi, bir başka rivayet zincirindeki Süleyman b. Hayyan da hata yapan birisidir.
- (9) 7/A'râf/172
- (10) Hadis için hasen kaydı düşülmektedir. Bu hadis Hz. Ömer'den üç ayrı koldan rivayet edilmektedir. Üçüncü rivayet zincirinde bulunan ravilerden Müslim b. Yesar el-Cühenî hakkında bazı tereddütler söz konusudur. Ayrıca bu şahsın Hz. Ömer'den hadis işitmediği bilinmektedir. Bundan dolayı Ebû Hâtım, Hz. Ömer ile bu şahıs arasında Naîm b. Rebîa'yı zikretmektedir. Bu durum da bir hayli ihtilaflara yol açmıştır. Eserde sıralanan 4 numaralı haber ile 7 numarada zikredilen hadis de bu hadisle benzerlik arzettiği için tercüme edilmemiştir. Bu iki rivayette de bir takım şüpheler mevcuttur.
- (11) 42/Şûrâ/7
- (12) Hadisin senedi muttasıl olup, ravileri sikadır. Dolayısıyla hadis için sahih denilmektedir. Ancak, rivayet zincirinde bulunan İbn-i Luhay'a doğru sözlü olmasına rağmen haberleri ve ravileri karıştıran birisi olarak bilinmektedir. Tirmizî bu hadisle, hasen, sahih ve garib demektedir. Bir başka rivayet zincirinde ismi geçen Huzeyl b. Bilâl'den dola-

yı da hadis zayıftır denildiği gibi, yine zincirdeki Hanımâd b. Vâfid de zayıf görülmektedir.

- (13) Bu haberin isnadı muttasıldır. Ancak senetteki Hişâm b. Sa'd doğru sözlü olmasına rağmen vehm sahibidir. Yine senette vehm sahibi olarak bilinen Muhammed b. Masfâ ile haberleri karıştıran İbn-i Lühey'a vardır. Dolayısıyla habere zayıf diyenler mevcuttur.
- (14) Hadisin senedi muttasıl olup ravileri sikadır. Dolayısıyla sahihtir denilmektedir. Ancak, senetteki Yunus b. Yezîd'de biraz da olsa vehm söz konusudur. Neseî, Evzâî'nin bu hadisi Zührîden işitmediğini ifade etmektedir.
- (15) Tirmizî'ye göre hadis garibdir. Ayrıca, rivayet zincirinde bulunan Ebû Hânî, pek fazla meşhur olmayan, kendi halinde birisidir.
- (16) Sahih olmakla beraber bazı tereddütler vardır. Bir başka rivayet zincirindeki Usâme b. Zeyd doğru sözlü olmasına rağmen vehm sahibidir. Hadis için zayıf haberleri mevcuttur.
- (17) Bu haber iki ayrı koldan nakledilmiş olup, her ikisi de munkatı'dır. Ziraç I. kolda Evzâî ile Hz. Ömer arasında, II. kolda da Ömer b. Muhammed ile İbn-i Abbas arasında herhangi bir vasita yoktur. Dolayısıyla her iki koldan da bu inkita' sebebiyle haber zayıftır.
- (18) Bu haber de rivayet edilen her iki yoldan da munkatı'dır. I. yolda Abdullah b. Amr ile Evzâî arasında, II. yoldan da Abdullah b. Amr ile Amr b. Muhammed el-Ömerî arasında herhangi bir vasita yoktur. Dolayısıyla her ikisinde de haber zayıftır.
- (19) Hadis iki yoldan da munkatı'dır. I. yolda Ağneş ve Ubâde arasında, II. yolda ise, Ubâde ve Yezid b. Ebû Habib arasında vasita yoktur. Tirmizî'ye göre hadis garibtir.
- (20) Hadis, hasen lizâtihi olarak bilinmektedir. Bir görüşe göre ise, sahih ligayrihidir. Ravilerinden Kays b. el-Haccâc hariç diğerleri sikadır.
- (21) Bu konuda beş ayrı hadis sıralanmaktadır. Biz bunlardan bir tanesini buraya almayı uygun gördük, diğerleri de aynı muhtevayı işlemektedir. Bu hadis sıhhat itibariyle zayıftır. Zira senedinde daha önce zayıf olarak ismi geçen İbn-i Luhey'a vardır. Ayrıca bazı tereddütler de söz konusudur.
- Diğer dört rivayete gelince; onların da senetlerinde muttasıl olanlar olmasına rağmen, rivayet zincirlerinde vehm sahibi ve hata yapan raviler bulunmaktadır. Bir kısmı için zayıf hükmü kaydedilmektedir.
- (22) Haberin senedi muttasıldır. Ravileri sikadır. Dolayısıyla haber sahihtir.
- (23) Hadisin ravilerinden Abdullah b. Ömer b. Hafs hariç diğerleri sikadır. Zira o zayıftır. Ancak, hadis bir başka rivayet zinciri ile de rivayet edilmekte ve bu zincire göre hadise hasen hükmü verilmektedir.
- (24) Bu haber merduddur. Çünkü, senedindeki Talha b. Amr metruktur. Dolayısıyla hadis zayıftır.
- (25) Hadis bu senet ile zayıftır. Çünkü, rivayet zincirinde bulunan Yezîd b. Ebî Habib, rivayet zincirindeki bazı ravileri atlamıştır. Yine riavyet zincirinde daha önce ismi geçen İbn-i Lühey'a mevcuttur.
- (26) Bkz. 14 numara ile tercüme edilen haber. Bu haber Müellifin eserinde 22 numarada nakledilmiştir.
- (27) Bkz. 1 numaralı dipnot.